

BARTŁOMIEJ WOŁYNIEC (Kraków)
orcid.org/0000-0002-0373-7070

ŹRÓDŁA DO XIX-WIECZNYCH DZIEJÓW PODKRAKOWSKIEJ PARAFII W RYBNEJ

Abstract

SOURCES FOR THE 19TH-CENTURY HISTORY OF THE PARISH IN RYBNA NEAR CRACOW

Local history, including histories of parishes as centres of religious but also social and cultural life, have long been the focus of interest of both historians, history lovers and local patriots. This is also the case of the parish in Rybna, which has recently become the theme of a monograph – of popular-science nature, though based on extensive archive research. Even though it does not exhaust the theme of the history of that village and parish near Cracow, it is a perfect point of reference for this paper. The 19th century was very significant for the history of the Rybna parish: among others, a new church was built there in the first quarter of that century. That is why the sources from that period are pretty significant, if not fundamental in many aspects. The documents developed at that time are now kept in several institutions, of which the most important are the Archive of the Metropolitan Curia in Cracow and the National Archive in Cracow. This paper discusses the materials kept there.

Keywords: Rybna near Cracow, St Casimir's parish in Rybna, 19th century, sources, archives

Słowa kluczowe: Rybna k. Krakowa, parafia św. Kazimierza w Rybnej, XIX w., źródła, archiwa

Historia lokalna, w tym dzieje parafii – nie tylko jako centrów życia religijnego, ale także społecznego i kulturalnego – od dłuższego już czasu cieszą się popularnością zarówno wśród historyków, jak i pasjonatów zafascynowanych dziejami swoich małych ojczyzn. W efekcie prowadzone w tym zakresie badania mają z jednej strony charakter naukowy, z drugiej zaś popularnonaukowy, przy czym podział ten nie decyduje o ich wartości merytorycznej. W konsekwencji wśród prac poświęconych dziejom regionalnym, ze szczególnym uwzględnieniem historii parafii, można wymienić mniej lub bardziej obszerne monografie: dotyczące dziejów samej parafii, niekiedy wyłącznie kościoła parafialnego¹, a także

¹ W ostatnim czasie ukazały się m.in.: P. Kołpak, *Czaniec – dzieje wsi i parafii spisane w setną rocznicę rozpoczęcia budowy kościoła św. Bartłomieja*, Kraków 2021; M. Nabożny, *Od średniowiecza do współczesności. Parafia św. Mikołaja w dziejach Lubli i regionu (1277–2000)*, Lublin 2021; M. Wyżga, *Parafia Raciborowice od XVI do końca XVIII wieku. Studium o społeczności lokalnej*, Kraków 2011.

opisujące rozwój poszczególnych miejscowości, w których historia parafii, choć zajmuje szczególne miejsce, to nie stanowi jednak głównej osi narracji². Opracowania tego typu pozwalają wszak spojrzeć na lokalną społeczność z nieco szerszej perspektywy, przez co dzieje kościoła i parafii zyskują kontekst, który nie zawsze zostaje nakreślony w pracach bezpośrednio im poświęconych. W podobny sposób można scharakteryzować badania nad miejscem dworu i plebanii jako instytucji społecznych i organizacyjnych, wokół których krystalizowała się, a następnie funkcjonowała i przeobrażała lokalna struktura społeczna³. Ich wielopłaszczyznowy, a co za tym idzie – także wieloaspektowy charakter pozwala bowiem spojrzeć na parafię jako zbiorowość, która uwikłana jest w różnego rodzaju powiązania społeczne, gospodarcze i kulturowe⁴.

Parafia, tak w okresie staropolskim, jak i w XIX w. odgrywała w życiu społeczności wiejskiej niezmiernie istotną rolę, w sposób zaś szczególnie we wsiach, gdzie parafie miały swoje siedziby. Tam bowiem między chłopami a Kościołem reprezentowanym przez proboszcza wytwarzały się szczególne więzi emocjonalne. Naturalnie były one w jednych parafiach silniejsze, w innych nieco słabsze, w jednych wystawiane na większą, w innych zaś na mniejszą próbę, często stanowiącą wynik różnicy zdań zaistniałej między proboszczem a społecznością wiejską⁵. Istotną rolę – jak piszą Tomasz Kargol i Krzysztof Ślusarek – stanowiły tutaj spory o ofiary z tzw. *iurae stolae*, czyli sumy pieniężne wnoszone na rzecz kapłana za

² W sposób szczególny należy tutaj wymienić monografie opracowywane pod redakcją Feliksa Kiryka, w tym m.in. monografie Bochni, Kłobucka, Sławkowa, Trzebinii i in.: *Bochnia. Dzieje miasta i regionu*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1980; *Trzebinia. Zarys dziejów miasta i regionu*, red. F. Kiryk, Kraków 1994; *Kłobuck. Dzieje miasta i gminy (do roku 1939)*, red. F. Kiryk, Kraków 1996; *Sanok. Dzieje miasta*, red. F. Kiryk, Kraków 1995; *Dzieje Sławkowa*, red. F. Kiryk, Kraków 2001. Na temat tworzenia monografii, związanych z tym problemów zob. F. Kiryk, *Blaski i cienie działalności redaktora monografii (z zakresu historii regionalnej i lokalnej)*, „Rocznik Małopolski” R. 13, 2011, s. 33–40. Ponadto zob. także: T. Bulka, *Historia Olszanic. Dzieje wsi i mieszkańców do 1945 roku*, Kraków 2021; J. Kracik, *Spytkowice za królewskich i cesarskich czasów. Wieś i parafia*, Kraków 2008; J. Rodak, *Stara Wieś. U zarania osady oraz parafii pw. Podwyższenia Krzyża Świętego („in loco”)*. Zarys monograficzny na tle dziejów ziemi oświęcimskiej oraz pogranicza śląsko-małopolskiego w średniowieczu, cz. 1, Kraków 2022.

³ Zob. m.in.: M. Zgórniak, *Rola plebanii w wyzysku chłopstwa i jego walce klasowej na wsi małopolskiej w II-jej poł. XVIII w.*, „Kwartalnik Historyczny” 1955, nr 4–5, s. 80–107; idem, *Wieś małopolska a plebania*, w: *Studia z dziejów wsi małopolskiej w II poł. XVIII w.*, red. C. Bobińska, Warszawa 1957, s. 443–487. Ponadto z ostatnio opublikowanych w tym temacie prac należy wymienić: T. Kargol, Ł. Jewuła, K. Ślusarek, *Dwór, wieś, plebania w przestrzeni społecznej zachodniej Małopolski w latach 1772–1815*, Kraków 2015.

⁴ W tym kontekście warto zwrócić uwagę także na prace z zakresu socjologii parafii, w tym m.in. J. Majka, *Socjologia parafii*, Lublin 1971. Na uwagę zasługują także teksty ukazujące społeczność wiejską w kontekście badań socjologicznych i etnograficznych, w tym m.in.: K. Zamorski, *Pojęcie tradycyjnej społeczności wiejskiej w polskiej literaturze socjologicznej i etnograficznej*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” R. 46, 1985, s. 123–135; T. Kargol, K. Ślusarek, *Życie społeczne chłopów w zachodniej Małopolsce w epoce reform agrarnych na przełomie XVIII i XIX wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2017, t. 144, z. 1, s. 101–118.

⁵ T. Kargol, K. Ślusarek, *op. cit.*, s. 112. Zob. także T. Wiślicz, *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku*, Warszawa 2001.

świadczony wiernym posługi duszpasterskie. Istniejące w tej materii nadużycia, a także bezwzględne egzekwowanie opłat przez niektórych proboszczów zrażały bowiem mieszkańców wsi do duchownych. W konsekwencji społeczność wsi małopolskiej, w której religia odgrywała nader istotną rolę, spotykała się w pewnym momencie z działaniami państwa austriackiego zmierzającymi zarówno do ograniczenia pozycji Kościoła katolickiego, jak i zmiany charakterystycznej dla niej mentalności, opartej w głównej mierze na zakorzenionych w chłopach przyzwyczajeniach, tradycjach i upodobaniach⁶.

Wieś Rybna położona jest w południowo-wschodniej części Jury Krakowsko-Częstochowskiej, na styku tzw. Bramy Krakowskiej i Garbu Tenczyńskiego, na zachód od Krakowa, w odległości niecałych 30 km od jego centrum. Wraz z okolicznymi miejscowościami wchodziła od średniowiecza w skład subregionu krakowskiego, co sprawiało, że administracyjnie zawsze związana była z Krakowem. W okresie staropolskim leżała w granicach powiatu proszowickiego województwa krakowskiego, po czym – w wyniku III rozbioru – znalazła się w cyrkule krakowskim, który zorganizowany został w ramach państwa austriackiego. Po zawarciu pokoju w Schönbrunn i powiększeniu terytorium Księstwa Warszawskiego wieś znalazła się w powiecie krakowskim departamentu krakowskiego, po czym na mocy postanowień traktatu wiedeńskiego weszła w 1815 r. w skład Wolnego Miasta Krakowa. W ramach tego organizmu państwowego Rybna stanowiła od 1816 r. jedną z siedemnastu gmin wiejskich, przy czym po reorganizacji administracyjnej, do jakiej doszło w 1839 r., weszła w skład dystryktu czernichowskiego. Po włączeniu Wolnego Miasta Krakowa do Austrii wieś znalazła się w granicach powiatu krakowskiego, w ramach którego funkcjonowała aż do upadku monarchii Habsburgów⁷.

Od samego początku swojego istnienia parafia w Rybnej leżała w granicach diecezji krakowskiej, która w 1925 r. została podniesiona do rangi archidiecezji. Zmianie ulegała natomiast przynależność dekanalna parafii. W XIV w. należała ona do dekanatu zatorskiego, zaś po reorganizacji administracyjnej diecezji weszła w skład dekanatu nowogórskiego, w którego granicach pozostawała aż do końca XVIII w. Wydarzenia polityczne, jakie miały miejsce na przełomie XVIII i XIX w., w tym przede wszystkim powstanie Wolnego Miasta Krakowa spowodowały, że organizacja kościelna została dostosowana do nowych granic państwowych. W konsekwencji parafia w Rybnej weszła w skład dekanatu czernichowskiego, którego część – mimo zmian, jakie zaszły na przełomie XIX i XX w. w strukturze administracyjnej (archi)diecezji – stanowi do dziś⁸.

W kontekście przynależności państwowej i kościelnej nie można zapomnieć o tym, iż co najmniej od drugiej połowy XIV w. parafia należała do dóbr opactwa

⁶ T. Kargol, K. Ślusarek, *op. cit.*, s. 112, 115, 117.

⁷ B.M. Wołyniec, *Parafia pw. św. Kazimierza w Rybnej. Zarys dziejów do 1945 r.*, Kraków 2021, s. 12–13.

⁸ *Ibidem*, s. 13.

tynieckiego, które położone było na przeciwległym brzegu Wisły. Tym samym rybieński kościół parafialny pozostawał pod patronatem zakonników, którzy nie tylko dbali o jego materialne potrzeby, ale także wysuwali kandydata na urząd proboszcza. Taki stan rzeczy trwał aż do momentu kasaty klasztoru, co ostatecznie nastąpiło w 1816 r. W tym samym roku urząd proboszcza po raz pierwszy objął kapłan, mianowany nie przez opata, ale władze państwowe, co wynikało z przejścia prawa patronatu na władze Wolnego Miasta Krakowa⁹.

W zarysowanym powyżej kontekście zasadne wydaje się wyjaśnienie, w jaki sposób w niniejszym artykule rozumiany jest tytułowy wiek XIX, który – w odniesieniu do dziejów ziem polskich – z zasady obejmuje okres od III rozbioru Rzeczypospolitej do zakończenia I wojny światowej. Zgodnie jednak z cezurą przyjętą w niniejszym artykule XIX-wieczne dzieje parafii w Rybnej obejmują okres między 1815/1816 r. a 1918 r., tak więc cezura ta została tutaj nieco przesunięta. Z uwagi jednak na fakt, że w 1815 r. powołane zostało do życia Wolne Miasto Kraków, którego integralną częścią stała się wówczas wieś Rybna, jaki i to, że w 1816 r. – po kasacie opactwa tynieckiego – nowym proboszczem rybieńskim został ks. Kacper Żychoń, mianowany na swój urząd przez władze tegoż właśnie Wolnego Miasta Krakowa, przesunięcie to wydaje się zasadne. Tym bardziej że włączenie Rybnej do struktur tego organizmu państwowego niosło ze sobą pewne konsekwencje, które związane były z podporządkowaniem władzy duchownej władzy świeckiej.

Wyższość tej pierwszej nad tą drugą wyrażała się zarówno w kontrolowaniu organizacji kościelnej oraz działalności poszczególnych wspólnot, jak i kwestiach natury gospodarczej, wynikającej z ingerencji w materialne uposażenie poszczególnych parafii oraz kontroli nad właściwym wykorzystaniem tzw. funduszy plebańskich. Z zasady były one przeznaczane na konserwację świątyń, a także naprawę budynków i obiektów o charakterze administracyjnym: plebanie, wikarówki, organistówki, oraz innych leżących na terenie parafii: szpitale i cmentarze. Duchowni byli pod pewnymi względami traktowani jako urzędnicy – przede wszystkim w zakresie prowadzenia kancelarii parafialnych – przez co zobowiązani byli do złożenia przysięgi na wierność konstytucji i posłuszeństwo rządowi. Z drugiej jednak strony znaczna część duchowieństwa świeckiego brała czynny udział w życiu politycznym, podejmując działalność o charakterze społecznym lub też pracując w instytucjach państwowych¹⁰.

Z zasady źródeł do dziejów parafii, a co za tym idzie, także związanych z nimi miejscowości, winno się szukać w archiwach kościelnych: parafialnych i diecezjalnych, a także – w przypadku powiązania danej parafii z klasztorem – instytucji przechowującej spuściznę ongiś istniejącego lub wciąż funkcjonującego konwentu. Warto wszak zaznaczyć, że mimo iż w ich zasobie przechowywane są materiały o znaczeniu fundamentalnym, i w konsekwencji, stanowią one ogromne źródło wiedzy do historii regionalnej, to w dużej mierze wciąż jeszcze pozostają one

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ W.M. Bartel, *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa (1815–1846)*, Kraków 1976, s. 82–84.

niewykorzystane. Większość badaczy, którzy w swojej pracy podejmują temat dziejów regionalnych, skupia się bowiem na dziejach miejscowości, których opracowanie w dużej mierze możliwe jest na podstawie materiałów zgromadzonych w zbiorach państwowych.

Źródła do dziejów wsi i parafii Rybna można podzielić na trzy kategorie o charakterze chronologicznym: źródła do dziejów średniowiecznych i nowożytnych, stanowiące przedmiot tego artykułu źródła do dziejów w XIX w., oraz źródła do dziejów w XX w. Każda z tych trzech kategorii posiada swoją specyfikę związaną z charakterem wytworzonych wówczas materiałów (miejscem, osobą, instytucją itd.), w konsekwencji zaś miejscem ich przechowywania, tak pierwotnego, jak i ostatecznego. Archiwalia niekiedy – jak bowiem wiadomo – „podróżowały”, w efekcie czego interesujący badacza materiał źródłowy może pozostawać w rozproszeniu. Z takim też stanem rzeczy mamy do czynienia w odniesieniu do źródeł obrazujących średniowieczne i nowożytne dzieje wsi i parafii Rybna, które zgromadzone są w szeregu archiwów i bibliotek, tak państwowych, jak i kościelnych.

Źródła do średniowiecznych i nowożytnych dziejów wsi i parafii, z położeniem nacisku na te drugie, znalazły się – w wyniku zmiennych kolei losów – w instytucjach przechowujących spuściznę archiwalno-biblioteczną dawnego opactwa tynieckiego. Należą do nich m.in.: Archiwum Diecezjalne w Tarnowie, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu oraz Biblioteka Jagiellońska w Krakowie. W dużej mierze są to dokumenty majątkowe, związane ze stanem dóbr klasztornych, z których można wszak wyłuskać szereg informacji do dziejów parafii, jak chociażby te dotyczące jej uposażenia. Z kolei w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie przechowywane są księgi akt czynności biskupich i akt czynności oficjała generalnego, w których wpisywane były w okresie od XV do XVIII w. wszelkiego rodzaju sprawy związane z zarządem diecezją, w tym m.in. nominacje na urzędy oraz spory między duchownymi¹¹. Nie mniej cennym źródłem są, przechowywane w tym samym archiwum, księgi wizytacji biskupich, które opisują zarówno wygląd kościoła i jego wyposażenie, jak i stan wewnętrzny parafii, tj. religijne zaangażowanie i moralność, tak proboszcza, jak i wiernych¹². Życie tych ostatnich w pewien sposób możliwe jest do odtworzenia na podstawie metryk: chrztów, ślubów i zgonów, które w ostatnim czasie są przez badaczy wykorzystywane na szerszą niż do tej pory skalę¹³. Doskonałym przykładem są tutaj wyniki badań prowadzonych przez Mateusza Wyżę,

¹¹ Na temat akt czynności biskupich i akt czynności oficjała generalnego zob.: H.E. Wyczawski, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 2013, s. 335–358, 376–379.

¹² Z okresu od XVI do XVIII w. zachowało się dziewięć protokołów wizytacyjnych z lat: 1598 r., 1602 r., 1611 r., 1617 r., 1644 r., 1663 r., 1728 r., 1748 r., 1783 r. B.M. Wołyniec, *op. cit.*, s. 36.

¹³ Na temat metryk jako źródła historycznego zob. m.in.: J. Kurpas, *Początki ksiąg metrykalnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1961, t. 2, z. 1–2, s. 5–42; J. Pieczara, *Staropolskie księgi metrykalne parafii świętego Klemensa w Wieliczce jako źródło do badań nad historią lokalną*, „Rocznik Małopolska” R. 19, 2017, s. 41–52; M. Wyżga, *Księgi metrykalne parafii Wszystkich Świętych w Rudawie pod Krakowem*, „Rocznik Małopolska” R. 13, 2011, s. 165–188.

który analizując wpisy metrykalne, opisał kwestię nowożytniej mobilności chłopów w mikroregionie krakowskim, a więc na obszarze, którego częścią była parafia w Rybnej¹⁴. Ostatnim, acz nie mniej ważnym archiwum, które przechowuje materiały powstałe w okresie nowożytnym, jest archiwum parafialne¹⁵. Znajduje się w nim księga bractwa św. Anny, częściowo służąca także jako brudnopis do sporządzania notatek o charakterze majątkowym¹⁶.

W pewnym stopniu w odmienny sposób przedstawia się kwestia źródeł do dziejów parafii w XIX w., które zasadniczo przechowywane są w trzech instytucjach: archiwum parafialnym, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie oraz Archiwum Narodowym w Krakowie.

W pierwszym z wymienionych wyżej archiwów przechowywane są – jeżeli chodzi o źródła do dziejów parafii w XIX w. – trzy rodzaje ksiąg metrykalnych oraz kronika, w której znalazły się m.in. informacje związane z postępowaniem przy budowie nowego, wzniesionego w stylu józefińskim kościoła. Co ciekawe, nie została ona zapoczątkowana przez ks. Kacpra Żychonia (1816–1836) – budowniczego ani też przez jego bezpośrednich następców: ks. Szymona Kozieńskiego (1836–1867) i ks. Ignacego Orzechowskiego (1868–1899), ale dopiero przez ks. Ferdynanda Widlarza, który rybieńskim proboszczem został w 1899 r.

Rozpoczynam pisać tę księgę pamiątkową z różnych zapisków pozostawionych w aktach przez poprzedników moich, wielebnych, ś[więtej] p[amięci] księży proboszczów: ks. Kaspra Żychonia, który umarł 31 lipca 1836 r., i ks. Szymona Kozieńskiego, który był proboszczem w Rybnej od 19 listopada 1836 r. do 31 sierpnia 1867 r., w którym życie zakończył, i ks. Ignacego Orzechowskiego, który był proboszczem w Rybnej od 20 lutego 1868 r. do 23 lipca 1899 r.¹⁷

Dzięki zapobiegliwości ks. Widlarza badacze i miłośnicy lokalnej historii mogą dziś korzystać z kroniki, która spisana została na podstawie nieistniejących już dokumentów, listów i notatek. Zadanie ich zebrania i przekazania zawartych w nich informacji kolejnym pokoleniom ks. Widlarz wypełnił zaś z pełną skrupulatnością.

Zawarte w kronice zapiski stanowią z jednej strony opartą na źródłach narrację ks. Widlarza, z drugiej zaś w wielu miejscach przytoczone zostały *in extenso* dokumenty, które – z perspektywy autora – wydały się na tyle istotne, że ich treść została umieszczona bez jakiegokolwiek uszczerbku. Autor kroniki opatrzył je wszak zwięzłym komentarzem wprowadzającym: „w tutejszych aktach znalazłem pismo następujące”, który – jak należy przypuszczać – miał potwierdzać u przyszłych czytelników prawdziwość słów zamieszczonych pod komentarzem.

¹⁴ M. Wyźga, *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI–XVIII wieku*, Kraków 2019.

¹⁵ O roli archiwum parafialnego zob. H.E. Wyczawski, *op. cit.*, s. 386–388. Z kolei o znaczeniu archiwów parafialnych w badaniach nad dziejami regionalnymi zob. M. Wyźga, *Archiwa parafialne w badaniach nad historią lokalną*, „Rocznik Małopolski” R. 16, 2014, s. 45–53.

¹⁶ Archiwum Parafialne w Rybnej (dalej: APar. w Rybnej), Księga Bractwa św. Anny.

¹⁷ APar. w Rybnej, Kronika parafialna.

Zarówno one, jak i inne sformułowania skreślone ręką ks. Widlarza – chociażby zapisane na samym początku kroniki: „rozpoczynam pisać tę księgę pamiątkową z różnych zapisków pozostawionych w aktach przez poprzedników moich” – świadczą zarówno o twórczym zapale proboszcza, jak i wypełnieniu przez niego pewnego rodzaju misji. Jej celem było przekazanie kolejnym pokoleniom wiedzy o dziejach wsi i parafii, którą sam poznał ze stosów dokumentów, kartek i karteczek pozostawionych przez jego poprzedników. Żmudna praca związana z ich zebraniem i uszeregowaniem, selekcją oraz wnikliwą lekturą doprowadziły niezaniebującego swoich duszpasterskich obowiązków proboszcza do momentu, w którym mógł spisać dzieje zarządzanej przez siebie parafii¹⁸.

Drugim ze wzmiankowanych wyżej archiwów, w których przechowywane są materiały odnoszące się do dziejów rybieńskiej parafii w XIX w., jest Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. W jego zasobie znajdują się tzw. akta parafialne, które ułożone zostały w kartonach odpowiadających poszczególnym parafiom dawnej diecezji krakowskiej. Zasadniczo można w nich znaleźć cały szereg różnego rodzaju dokumentów, przy czym nie ma klucza określającego ten zbiór w sposób ogólny. Każdy karton, odpowiadający innej parafii, posiada swoją specyfikę. Dokumenty jednego typu, które znajdują się w kartonie X, nie muszą wchodzić w skład zbioru dokumentów przechowywanych w kartonie Y, zaś te nie muszą odpowiadać tym, które zgromadzone zostały w kolejnych kartonach. Zbiór ten – jak widać – jest dość niejednorodny, co w dużej mierze wynika z faktu, że nie powstawał na bieżąco, wraz z napływem kolejnych dokumentów, ale w wyniku pracy współczesnych archiwistów, którzy nadali kształt nieuporządkowanym przez lata materiałom. W zasadniczej mierze są to dokumenty i listy urzędowe, korespondencja między konsystorzem a poszczególnymi proboszczami, dokumenty konkursowe itp., a więc cały szereg różnego rodzaju źródeł, które obrazują przepływ informacji między plebanią, konsystorzem i administracją państwową.

Dość podobnie wygląda to w przypadku kartonu zawierającego materiały do dziejów parafii w Rybnej. Najstarszy z przechowywanych w tym zbiorze dokumentów pochodzi z końca XVIII w. Jest to wypis przewinień zawartych w pozwie mieszkańców wsi przeciwko ówczesnemu proboszczowi – ks. Andrzejowi Maszewskiemu, który – jak czytamy w skardze – „prócz jednego nabożeństwa za zmarłych, które mu dekretem wspomnianym [...] do odprawienia naznaczone było, inszych obowiązków tego bractwa, tak tygodniowego, jako i kwartalnego [...] ani przez siebie, ani przez innego kapłana nie dopełnia”¹⁹. Wśród kolejnych materiałów odnaleźć można pochodzący z 1803 r., a sporządzony w języku niemieckim inwentarz kościoła, kolejno zaś dokumenty i korespondencję z czasów wspomnianych już wyżej: ks. Kacpra Żychonia, ks. Szymona Kozieńskiego i ks. Ignacego Orzechowskiego, przy czym najliczniej reprezentowany jest materiał

¹⁸ Na temat ks. Ferdynanda Widlarza zob. B.M. Wołyniec, *op. cit.*, s. 141–142.

¹⁹ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej: AKMK), APA 280.

z okresu rządów pierwszych dwóch proboszczów. W zespole znalazł się również siedmiostronicowy maszynopis „Zarys dziejów parafii Rybna”, który – wnioskując po treści i przywołanej literaturze – powstał na przełomie lat 50. i 60. XX w.

Charakterystyczną cechą materiałów przechowywanych w zbiorze akt parafialnych są konspekty odpowiedzi ze strony konsystorza, które nanoszone były przez kancelarię na listach od proboszczów, a także pismach urzędowych, w tym różnego rodzaju decyzjach i postanowieniach instytucji administracji państwowej i samorządowej. W sposób szczególny w materiałach znajdujących się w zbiorze APA 280 uwidoczniła została kwestia budowy nowego kościoła, a następnie funduszy potrzebnych na jego remont, w tym usunięcie wad konstrukcyjnych²⁰.

W omawianym zespole akt parafialnych przechowywane są ponadto wszelkiego rodzaju raporty i protokoły, jak chociażby datowany na 11 VIII 1836 r. „Protokół Komisji Cywilno-Duchownej przy sprawdzeniu inwentarza [...] kościoła parafialnego we wsi narodowej Rybna usytuowanego, sporządzony”. Opisuje on stan zachowania kościoła i budynków plebańskich, sprzętów kościelnych, a także „przybytki” i „ubytki”. Wśród tych ostatnich komisja wymieniła m.in.: drabinę, wiaderko, garnek żelazny, dwie beczki oraz dwa woły robocze²¹. Tuż obok niego znajduje się spisany w 1841 r. „Summariusz dokumentów i aktów tyczących się kościoła parafialnego w Rybnej wraz z Bractwem św. Anny tamże Senatowi Wolnego Miasta Krakowa odesłanych”²², który pod względem treści dość mocno kontrastuje z dokumentem zatytułowanym „Wykaz osepu w naturze i gotowiznie od krów kościelnych na parafianach plebanii we wsi Rybna zaległego do kasy po zmarłym X. Żychon[iu] plebanie rybieńskim należnego przez komisję delegowaną na gruncie plebanii we wsi Rybna sporządzonym”²³. W efekcie – jak widać na przywołanych przykładach – zbiór akt parafialnych z Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie jest nader bogaty, tak pod względem treści, jak i formy przechowywanych w nim materiałów.

W dość podobny sposób można scharakteryzować źródła zgromadzone w Archiwum Narodowym w Krakowie, które – uogólniając – obrazują relacje, jakie zachodziły między parafią i jej rządcą, czyli proboszczem, a władzami samorządowymi. Zasadniczo zgromadzone one zostały w dwóch opastych teczkach, które przechowywane są pod sygnaturami: ANK 29/524/77 i ANK 29/524/78, przy czym zebrane w nich materiały dotyczą w zasadniczej mierze okresu sprawowania urzędu proboszcza przez ks. Ignacego Orzechowskiego. Tym samym stanowią pewnego rodzaju uzupełnienie w stosunku do akt i dokumentów, które zgromadzone zostały w omówionym powyżej zespole akt parafialnych z Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

W obu teczkach z Archiwum Narodowego w Krakowie można odnaleźć zarówno korespondencję wymienianą między proboszczem lub szerszej komitetem parafialnym a instytucjami władzy samorządowej, jak i protokoły posiedzeń komitetu parafialnego. Wśród podejmowanych przez niego uchwał dość często pojawiała się kwestia różnego rodzaju napraw – mówiąc zaś językiem źródła – „reparacji”, czego odzwierciedleniem są z kolei zgromadzone w omawianym zbiorze kosztorysy, rachunki, kwity i pełnomocnictwa. Materiały o charakterze ekonomicznym uzupełniają wykazy przychodów i rozchodów, dowody wpłaty i dowody doręczenia, a także wezwania do zapłaty i wykazy parafian zobowiązanych do uiszczenia wpłat na remont kościoła i tzw. zabudowań plebańskich. Analiza tego typu materiałów pozwala z jednej strony spojrzeć na ekonomiczną kondycję parafii jako instytucji, z drugiej zaś na mieszkańców tak Rybnej, jak i innych wsi tworzących parafię, którzy czuli się odpowiedzialni za swoją świątynię²⁴.

Wśród wzmiankowanych wyżej materiałów na szczególną uwagę zasługują: kontrakt na budowę organów, który zawarty został w 1871 r., oraz cykl rysunków związanych z przebudową kościoła oraz wzniesieniem organistówki, wikarówki i grabarni wraz z murem wokół cmentarza²⁵. Barwne plany architektoniczne pierwotnie stanowiły załączniki do wzmiankowanych wyżej kosztorysów, które dla budowniczych były jednak wyłącznie rysunkami o charakterze technicznym, pokazującymi m.in. układ pomieszczeń, więźby dachowej czy też przekrój wznoszonego budynku. Współcześnie, dla badacza przeglądającego kartka po kartce zgromadzone w archiwum materiały źródłowe, stanowią zaś nie tylko cenne źródło o charakterze ikonograficznym, ale także pewnego rodzaju urozmaicenie w nader jednolitym treściowo zespole, pewnego rodzaju kolorowe ożywienie wśród monotonicznych tabel i wycień.

W powyższym kontekście niezwykle interesująco prezentują się materiały zgromadzone w zespole o sygnaturze 29/200/27.1, czyli plany kościoła i budynków parafialnych. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują: „Plan kościoła parafialnego w Rybny i plan jego reparacji na drewniany lub murowany” z 1819 r.²⁶ oraz „Kościół w Rybny” z 1820 r.²⁷ Ponadto w zbiorze przechowywane są cztery różnego rodzaju plany związane z przebudową, a następnie budową nowej plebanii²⁸, plan nowego budynku gospodarczego²⁹ oraz plan cmentarza parafialnego³⁰.

Ostatnim typem akt przechowywanych w Archiwum Narodowym w Krakowie są akta stanu cywilnego parafii w Rybnej. Zgodnie bowiem z obowiązującym wówczas prawem proboszczowie zobowiązani byli do sporządzania kopii metryk

²⁴ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), 29-524-77 oraz 29-524-78.

²⁵ ANK, 29-524-77.

²⁶ ANK, 29/200/27.1/4166.

²⁷ ANK, 29/200/27.1/4167.

²⁸ ANK, 29/200/27.1/4168 (1824 r.); .../4171 (1842 r.); .../4172 (1844 r.); .../4173 (1844 r.).

²⁹ ANK, 29/200/27.1/4169.

³⁰ ANK, 29/200/27.1/4170.

kościelnych jako dokumentów państwowych. Z tego też powodu akta urodzeń, ślubów i zgonów znalazły się w zasobie omawianego archiwum. Warto wszak zaznaczyć, iż znajdujące się tu kopie nie odpowiadają strukturą metrykom kościelnym, bowiem nie posiadają formy zwartej księgi, ale rocznych raportów na temat mających miejsce w parafii urodzeń, ślubów i zgonów. Pierwsze tego typu zestawienia pochodzą z 1810 r., przy czym akta urodzonych były prowadzone do 1911 r.³¹, akta małżeństw do 1852 r.³², zaś akta zgonów do 1865 r.³³ W odniesieniu do tych pierwszych warto ponadto wymienić jeszcze jedno, niezwykle ciekawe, a zarazem cenne źródło o charakterze demograficznym, którym jest sporządzony w 1836 r. przez ks. Szymona Kozieńskiego „Rejestr alfabetyczny urodzonych w parafii Rybna, we wsi Czułówek i Czulów w latach 1600–1797 [...]”³⁴.

Parafia w Rybnej, której rodowód sięga pierwszej połowy XIV w., przechodziła zmienne koleje losów. W wyniku kasaty opactwa tynieckiego, do którego dóbr należała, jej dzieje związane zostały z Wolnym Miastem Krakowem, którego urzędnicy decydowali o jej dalszym rozwoju. To oni podjęli decyzję o zburzeniu starego i wzniesieniu nowego kościoła, a także o wydatkowaniu środków na kolejne remonty. W efekcie każdy rybieński proboszcz, tak jak i inni z terenu Wolnego Miasta Krakowa, musiał współdziałać zarówno z władzami kościelnymi, jak i władzami państwowymi. Konsekwencją takiego stanu rzeczy jest rozbieżność wytworzonych wówczas akt i dokumentów na dwie instytucje archiwalne: Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie oraz Archiwum Narodowe w Krakowie. Zgromadzone w nich materiały nie tylko stanowią fundamentalne źródło do opracowania dziejów rybieńskiej parafii w XIX w., ale – a może przede wszystkim – wzajemnie się uzupełniają, tak iż wnioski płynące z analizy jednego zbioru nie będą pełne, jeśli nie porówna się ich z tymi, które wynikną z przebadania drugiego z nich. Ich dopełnieniem są ponadto materiały, które przechowywane są w archiwum parafialnym – niezwykle ważnym miejscu z punktu widzenia historii regionalnej.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKMK):
sygn. APA 280.

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK):
sygn. 29/200/27.1/4166-4173,
sygn. 29/348/1-3,
sygn. 29/524/76,
sygn. 29/524/77,
sygn. 29/524/78.

³¹ ANK, 29/348/1.

³² ANK, 29/348/2.

³³ ANK, 29/348/3.

³⁴ ANK, 29/524/76.

Archiwum Parafii w Rybnej (APar. w Rybnej):
Księga Bractwa św. Anny,
Kronika parafialna.

Opracowania:

- W.M. Bartel, *Ustrój i prawo Wolnego Miasta Krakowa (1815–1846)*, Kraków 1976.
- Bochnia. *Dzieje miasta i regionu*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1980.
- T. Bulka, *Historia Olszaniczy. Dzieje wsi i mieszkańców do 1945 roku*, Kraków 2021.
- Dzieje Sławkowa*, red. F. Kiryk, Kraków 2001.
- T. Kargol, Ł. Jewuła, K. Ślusarek, *Dwór, wieś, plebania w przestrzeni społecznej zachodniej Małopolski w latach 1772–1815*, Kraków 2015.
- T. Kargol, K. Ślusarek, *Życie społeczne chłopów w zachodniej Małopolsce w epoce reform agrarnych na przełomie XVIII i XIX wieku*, „Prace Historyczne” 2017, t. 144, z. 1, s. 101–118.
- F. Kiryk, *Blaski i cienie działalności redaktora monografii (z zakresu historii regionalnej i lokalnej)*, „Rocznik Małopolska” R. 13, 2011, s. 33–40.
- Kłobuck. Dzieje miasta i gminy (do roku 1939)*, red. F. Kiryk, Kraków 1996.
- P. Kołpak, *Czaniec – dzieje wsi i parafii spisane w setną rocznicę rozpoczęcia budowy kościoła św. Bartłomieja*, Kraków 2021.
- J. Kracik, *Spytkowice za królewskich i cesarskich czasów. Wieś i parafia*, Kraków 2008.
- J. Kurpas, *Początki ksiąg metrykalnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1961, t. 2, z. 1–2, s. 5–42.
- J. Majka, *Socjologia parafii*, Lublin 1971.
- M. Nabożny, *Od średniowiecza do współczesności. Parafia św. Mikołaja w dziejach Lubli i regionu (1277–2000)*, Lublin 2021.
- J. Pieczara, *Staropolskie księgi metrykalne parafii świętego Klemensa w Wieliczce jako źródło do badań nad historią lokalną*, „Rocznik Małopolska” R. 19, 2017, s. 41–52.
- J. Rodak, *Stara Wieś. U zarania osady oraz parafii pw. Podwyższenia Krzyża Świętego („in loco”). Zarys monograficzny na tle dziejów ziemi oświęcimskiej oraz pogranicza śląsko-małopolskiego w średniowieczu*, cz. 1, Kraków 2022.
- Sanok. Dzieje miasta*, red. F. Kiryk, Kraków 1995.
- Trzebinia. Zarys dziejów miasta i regionu*, red. F. Kiryk, Kraków 1994.
- T. Wiślicz, *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku*, Warszawa 2001.
- B.M. Wołyniec, *Parafia pw. św. Kazimierza w Rybnej. Zarys dziejów do 1945 r.*, Kraków 2021.
- H.E. Wyczawski, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 2013.
- M. Wyźga, *Archiwa parafialne w badaniach nad historią lokalną*, „Rocznik Małopolska” R. 16, 2014, s. 45–53.
- M. Wyźga, *Homo movens. Mobilność chłopów w mikroregionie krakowskim w XVI–XVIII wieku*, Kraków 2019.
- M. Wyźga, *Księgi metrykalne parafii Wszystkich Świętych w Rudawie pod Krakowem*, „Rocznik Małopolska” R. 13, 2011, s. 165–188.
- M. Wyźga, *Parafia Raciborowice od XVI do końca XVIII wieku. Studium o społeczności lokalnej*, Kraków 2011.
- K. Zamorski, *Pojęcie tradycyjnej społeczności wiejskiej w polskiej literaturze socjologicznej i etnograficznej*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” R. 46, 1985, s. 123–135.
- M. Zgórniak, *Rola plebanii w wyzysku chłopstwa i jego walce klasowej na wsi małopolskiej w II-jej poł. XVIII w.*, „Kwartalnik Historyczny” 1955, nr 4–5, s. 80–107.
- M. Zgórniak, *Wieś małopolska a plebania*, w: *Studia z dziejów wsi małopolskiej w II poł. XVIII w.*, red. C. Bobińska, Warszawa 1957, s. 443–487.